

УДК 323.1:811.161.2](477)
DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2024.4.17>

О. Л. Тарасенко

аспірантка

Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ЧИННИК МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В ДЕМОКРАТИЧНОМУ ДЕРЖАВОТВОРЕННІ УКРАЇНИ

У статті проаналізовано місце мовної політики в системі демократичного державотворення в Україні, зважаючи на правові основи статусу української мови як державної та перспективи інтеграції в європейський демократичний простір. З'ясовано погляди вчених із питань сутності мовної політики, статусу державної мови, функціонального розвитку української мови. Розглянуто основні положення мовного законодавства України щодо підтримки й захисту державної мови в умовах чинної загрози з боку реваншистів, зокрема й відкритої терористичної агресії російської федерації як колишньої імперії, у якій українська національна мова, як і вся українська нація, зазнавали утисків, що мали на меті повну асиміляцію в єдину імперську культуру й народ із російською домінантою та мовою. Відзначено, що для відновлення функціональної повноти української мови потрібні не лише законодавчі декларації, але й імперативні заходи з їх виконання, а тому мовна політика, що відзначається плануванням, будівництвом, маркетингом, менеджментом, регулюванням, має бути практично спрямованою на підняття статусу української мови серед усіх громадян України як демократичної держави.

Зроблено висновки, що державна мовна політика має бути орієнтована на інтеграцію унітарної Української держави в європейський культурний простір, й одним із чинників цього є державна українська мова як національна мова титульної нації, яка має функціонувати на всіх рівнях держави й суспільства. У таких умовах ця мова є чинником консолідації суспільства та громадянської ідентичності. Для її повного впровадження потрібні імперативні методи, що впливатимуть на українське суспільство. У такому вимірі Закон 2019 року є державним актом, який конкретизує захист української мови, закріплює її публічне функціонування в різних сферах життя відповідно до характеру унітарної держави Україна в умовах євроінтеграції.

Ключові слова: державна мовна політика, євроінтеграція, державна мова, українська мова, функціональний розвиток, європейський простір, мовне законодавство, європейський культурний простір.

Постановка проблеми. Мовна політика (далі – МП) сучасної України після 25 років своєї невизначеності нарешті отримала практичне спрямування – захист і розвиток української мови (далі – УМ), що є не лише національною (етнічною), але й державною (офіційною) за своїм конституційним статусом. Така пріоритетність зумовлена двома чинниками:

1) кількасотрічна підлеглість імперській російській мові, коли різноманітними засобами (офіційні заборони, функціональне обмеження, ідеологічний тиск) держава намагалася УМ поступово нівелювати, вивести з публічного вжитку, асимілювати

за допомогою російськомовного калькування на лексикографічному й стилістичному рівнях, причому саме радянські ідеологи досягли в цьому сумнозвісному процесі успіхів починаючи від 50-х років ХХ століття, коли почав формуватися неоімперський соціальний конгломерат «радянський народ»;

2) це мова титульної української нації, що кількісно домінує на своїй історичній території, суверенітет якої визнано в міжнародних угодах і законодавстві, а тому УМ логічно й за правом заслуговує мати статус державної, що й декларовано в Конституції України [1].

Тобто, іншими словами, постала нагальна потреба відновити історичну справедливість, відновивши на українській етнічній території УМ як одну зі складових системи духовно-культурних цінностей української нації – титульної в цій державі, визнану більшістю громадян як рідна, а отже надати УМ статус єдиної державної з тим, щоб вона стала одним із чинників об'єднання представників й інших національностей в одну громадянську українську ідентичність – політичну націю.

Слід зазначити й головну причину, чому УМ є об'єктом захисту як складова національної безпеки. Це загроза з боку колишньої колоніальної метрополії – російської «федерації», яка від початку XXI століття розвинула суспільні реваншистські настрої до найвищого ступеня – специфічного рашизму, що оголошує наміри знищення всього українського взагалі. Звісно, що в такому разі його мова – російська – стає інструментом такої політики, але все ж таки не таким небезпечним, як «п'ята колона» в Україні – громадяни з психологічними пріоритетами «руського світу», які саме в розвитку УМ як державної (суцільний українськомовний ефір, освіта, законодавство, усі процеси державного життя) бачать найбільшу небезпеку для того реваншу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання МП в Україні загалом і захисту УМ як державної зокрема в сучасній науці є активно обговорюваним. Так, І. Бойко розглядає період становлення мовного законодавства в незалежній Україні [2], М. Бігарі та Н. Гришина – зміст державної МП в Україні зі з'ясуванням термінологічного апарату цієї сфери та аналізом відповідного законодавства [3], Л. Белей застосовує маркетинговий підхід до реалізації сучасної МП [4], І. Лопушинський аналізує сучасні реалії та перспективи МП, зважаючи на поліетнічний склад населення України [5], Г. Шумицька розглядає МП як феномен у соціолінгвістичній традиції, зокрема в регіональному вимірі [6], у європейському контексті розвиток МП в Україні вивчають Ю. Куц та О. Сергєєва [7; 8], на енциклопедичному рівні зібрали законодавчі документи з питань МП О. Іщенко та І. Панич [9].

Зазначені вище вчені аналізують державну МП цілком повно, з різних боків. Проте недостатньо узагальнюючих досліджень, де увагу приділено сучасній ситуації захисту й розвитку УМ, а також МП у контексті євроінтеграції.

Мета статті – проаналізувати МП в Україні як чинник демократичного державотворення в контексті інтеграції в європейський культурний простір. Для цього потрібно з'ясувати причини державної МП, спрямованої на захист УМ; розглянути погляди вчених із цієї проблематики та визначити роль МП в демократичному державотворенні України в євроінтеграційному контексті.

Виклад основного матеріалу. У межах загальної культурної сфери життєдіяльності в Україні чи не найголовнішою складовою є мовна, і тому держава сьогодні приділяє значну увагу підтримці державної мови – української, адже різноманітні політичні колізії, що відбувалися довкола «мовного питання» упродовж 25 років офіційної української незалежності, становили загрозу державному суверенітету. Зрештою, і сепаратистський рух на Донбасі 2014 року, підтримуваний російськими військовими, і повномасштабне терористичне вторгнення російської армії на територію України, і постійні ракетні обстріли мирних українських міст і сіл, що забирають життя цивільних осіб і руйнують цивільну інфраструктуру, – усе це зумовлено й тим «мовним питанням» зокрема, що передбачало витіснення російської мови (колишньої метрополійної в російській та радянській імперіях і сьогодишньої опозиційної в мовленнєвому середовищі українських міст) з активного вжитку в усіх сферах публічної життєдіяльності в Україні.

Такі категоричні заходи, зумовлені історичними причинами, підкріплюються законодавчо, насамперед декларуванням у Конституції як державної саме УМ – мови титульної нації, що становить переважну більшість населення [1], а також подальшим рішенням Конституційного Суду України, у якому було зазначено, що державною (офіційною) мовою є мова, «якій державою надано правовий статус обов'язкового засобу

спілкування у публічних сферах суспільного життя» [10].

Що ж до термінологічної ознаки «мова титульної нації», то Н. Гришина та М. Бігарі, узагальнюючи визначення науковців щодо критеріїв державної мови, визначають поряд із нею ще її природність (не створена штучно, а зародилася, розвивається й функціонує разом зі своїм носієм-народом); її розвиненість (кодифікованість, унормованість, наявність усної та писемної форми, стильова розгалуженість, значний словниковий запас, унормованість (кодифікованість); її поширеність (на всій території держави або на значній території, функціонування в суспільстві), а також відповідна організаційна структура для забезпечення функціонування державної мови та відповідний правовий режим [3].

Отже, у загальному комплексі європейської культурної політики ми визначаємо мовну складову, хоча різними вченими остання входить до сфери національної політики. Ми вважаємо, що із комплексною сферою культури співвідносна й національна, адже всі здобутки європейських націй (етносів) входять до загальноєвропейської спадщини. Тому національна (етнічна) мова як атрибут певної нації (етносу) є головною цінністю останньої, адже ідентифікує її представників не з територією їх проживання, що може змінюватися упродовж історії, а з духовним станом, що залишається незмінним упродовж багатьох століть. Тому в контексті євроінтеграції МП певної держави має бути заснована на демократичних засадах і насамперед захищати свою національну мову.

Європейський вимір МП досліджують Ю. Куц та О. Сергєєва, визначаючи актуальні проблеми у практиці впровадження УМ як державної в усі сфери життєдіяльності українського суспільства: рудименти русифікації, що залишається актуальною й сьогодні, набувши більш прихованих форм; неактивне впровадження УМ у публічну комунікацію, що особливо небезпечно сьогодні, коли російськомовний агресор виявляє свою терористичну сутність, і тому будь-який публічний захист російської мови логічно сприймається як антиукраїнська акція [3].

Означені публічні сфери застосування УМ як державної досліджуються І. Лопушинським, який аналізує процеси формування (ретроспектива) та реалізації (сьогодення) державної МП України в галузі освіти. Зокрема, процеси реалізації корелюються вченим із функціональним розвитком англійської мови та мов національних меншин України, а також із можливостями державного управління цією сферою (зокрема освітньою) застосовувати відповідні механізми, зокрема зміни в українському мовному законодавстві в контексті їх спрямованості на європейську інтеграцію України [5].

Таке законодавство на академічному рівні аналізується в Енциклопедії сучасної України (укладачі – І. Панич та О. Іщенко) через вивчення функціонального стану УМ від часів імперії та інших держав, до складу яких входили українські землі, де спостерігалися і крайні прояви лінгвоциду [9], до перших законів із декларуванням УМ як державної (акти УНР і ЗУНР) і впровадженням її в управління, освіту й науку. У 20-х роках у численних словниках УМ отримала лексикографічний матеріал для функціонування в різних сферах життєдіяльності. Однак уже через кілька років автори цих словників були репресовані, а самі словники – вилучені.

Важливим питанням щодо функціонування УМ є регіональний вимір МП, який вивчала Г. Шумицька із залученням знову-таки історичного дослідження й аналізу зарубіжної законодавчої практики. Зрештою вона узагальнила висновки інших вчених у таких положеннях: 1) МП примушує мовців вибрати певну мову для спілкування в конкретній ситуації, а тому провідною ознакою тут постає мовна поведінка мовців, тобто політична; 2) державний вимір МП може не відповідати регіональному, де й задіяно ту політичну ознаку; 3) упровадження МП відбувається через вплив на мовну поведінку людей із боку державних органів, медіа, громадських і міжнародних організацій; 4) постає потреба чіткої стратегії МП на тривалий період з урахуванням сьогодення та перспектив України; 5) МП в Україні визначається як складний політичний конфлікт [6].

З такими положеннями частково можна згодитися, при цьому надавши кілька наших зауважень. Так, щодо визначення МП в Україні як політичного конфлікту – що це характерно не лише для сьогодення, але й для мовних колізій з УМ в умовах уже зазначених імперій; щодо потреби чіткої стратегії МП на тривалий період – що саме врахування сьогодення й перспектив України й призводить до більш радикальних заходів у реалізації МП, і саме державні органи, медіа, громадські організації за допомоги й міжнародних повинні впливати на мовну поведінку громадян України, адже лише так можна виконати заходи, що мають на меті захистити й розвинути функціонально УМ. Слушно зазначала в цьому ракурсі Л. Белей, що після проголошення УМ державною потрібно було створити певні механізми її розвитку, функціонування й захисту, хоча все одно результати такої МП стануть реальними, коли покоління, на яке ця політика впливає, закінчить навчання й почне працювати в суспільстві [4].

Що ж до відновлення історичної справедливості стосовно УМ, то О. Сергєєва називає цей процес «компенсацію лінгвістичних втрат», адже вся гострота мовної ситуації, складність реалізації МП зумовлені результатами насильницьких дій імперії проти української ідентичності, мови й сьогодні – проти державності. І така компенсація виявляється через активну підтримку УМ державою, поширення УМ в освіті, медіа, управлінні [8]. Тому синонімами до терміна «мовна політика» в ученому світі є також поняття «мовне будівництво», «мовне планування», а в наш час – «мовний маркетинг», «мовний менеджмент», а також об'єднувальний універсальний термін «державне регулювання мови», що включає розроблення програм для вивчення мови, створення відповідних словників, мовних стандартів у діловодстві, законодавчості, медіа-засобах. Тобто державна МП є широкою площиною, що включає в себе і теорію, і практику застосування УМ в усіх сферах життєдіяльності українського суспільства.

Як уже було зазначено, процес розвитку й захисту УМ як державної має бути

декларований і кодифікований законодавчо. Зауважимо, що українське законодавство, на жаль, лише після 30 років після конституційної декларації про державну УМ спромоглося 2019 року на Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», що став непересічним за своїм значенням у реалізації дійсно діяльної МП. Тут зафіксовано кілька конкретних положень щодо підтримки державної мови: зобов'язання всіх публічних осіб використовувати УМ у своїй діяльності та в публічних ситуаціях (наприклад, інтерв'ю чи спонтанних виступах перед населенням); серед таких осіб – депутати, управлінці, правоохоронці, військові та ін.; зобов'язання уникати в УМ слів іншомовного походження (насамперед російськомовних кальок), якщо є питомих українськомовних відповідників; зобов'язання ставитися до УМ із пошаною, не вживати мішаних форм мовлення (так званого суржику – також із російськомовними елементами) [11]. Тобто яким би не був цей вплив МП імперативним, ці заходи потрібні й нагальні, а та невеличка частина громадян, які мають прорадянські (тобто вже однозначно антиукраїнські) настрої, мусить це прийняти як дане в умовах дії одного з найважливіших принципів демократичного суспільства – законності.

Н. Гришина та М. Бігарі говорять про цей вплив як потрібний, адже держава виконує в межах МП місію забезпечення належного функціонування національного організму, зокрема засобу офіційної комунікації. Також УМ є тією ознакою держави, що ідентифікує її унітарну й суверенну [3].

Якщо зробити ретроспективний огляд мовного законодавства радянського часу, то відзначимо, що національна (мовна) політика не відповідала дійсності, оскільки гасла щодо «вільного волевиявлення», свободи вибору мови навчання, шкільного навчання рідною мовою (наприклад, у Конституції 1978 року) жодного реального виходу не мали. А ось документи щодо російської мови (скажімо, постанова 1978 року «Про заходи щодо подальшого вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках»)

виконувалися реально (наприклад, у підвищеній оплаті праці відповідних учителів) [9]. Проте наприкінці 80-х років ситуація принципово почала мінятися, і Закон ще радянської України «Про мови в Українській РСР» (1989 рік) приділив увагу й розвитку УМ, адже деякі законодавчі зміни вже декларували УМ як офіційну в тогочасній Україні.

Порівнявши закони 1989 та 2019 років, можемо відзначити в першому зазначення й російської мови поряд з УМ у комунікації управлінців і зробити висновок, що впродовж зазначених вище 30 років уже незалежної України мова колишньої імперської метрополії мала певне право за тим Законом на офіційне функціонування, і лише конституційний статус УМ гальмував спроби певних політичних сил пограти роль правошукачів на користь реваншистських планів російської «федерації». І. Бойко додає до цього й ситуацію зі статтею 10 Конституції України, де також згадується російська мова, чим створюється правова колізія, й навіть абсурдна в контексті сьогоденних воєнних подій [2, с. 41]. Натомість Закон 2019 року став першим державним актом, який має на меті захистити УМ і закріпити її публічне функціонування, залучивши імперативні заходи й методи впливу на українське суспільство, що вже готове до цього в умовах захисту державної незалежності й суверенітету та скорого входження до Європейського Союзу.

Висновки і пропозиції. Розглянувши питання державної МП в Україні від декларацій Закону 1989 року та Конституції 1996 року до чіткої регламентації в Законі 2019 року, можемо зробити такі висновки:

1. Актуальні події в Україні вимагають перегляду концепцій МП, що має бути орієнтована на інтеграцію в європейський культурний простір унітарної Української держави з відповідною державною УМ – національною мовою титульної нації, яка має функціонувати на всіх рівнях держави й суспільства. Ознакою ж демократичної України має бути те, що представники інших націй (етносів) як громадяни України мають знати й шанувати УМ, яка є чинником консолідації суспільства та громадянської їх ідентичності.

2. Українські вчені стоять на тому, що імперативний характер упровадження УМ як державної в усі сфери життєдіяльності суспільства пояснюється довготривалим станом УМ як пригнобленої в умовах імперської політики створення державної спільноти з домінантою росіян і їхньої мови, коли інші нації мали розчинитися в цьому конгломераті й асимілюватися. Тому державна МП має впливати на українське суспільство через відповідні заходи.

3. Українське мовне законодавство від Закону 1989 року було спрямоване на функціональний розвиток УМ як державної, що було підкріплено в Конституції України 1996 року. Проте в цих актах, зважаючи на тенденції того часу, говорилося і про російську мову з певними функціональними перспективами. Це зумовлювало чимало політичних і правових колізій, що не сприяли демократичному державотворенню. Натомість Закон 2019 року став першим державним актом, який конкретизує захист УМ, закріплює її публічне функціонування в різних сферах життя відповідно до характеру унітарної держави Україна в умовах євроінтеграції.

Список використаної літератури:

1. Конституція України. *Верховна Рада України*. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Бойко І. Державна мовна політика в Україні 1991-2021 років: історико-політичні аспекти. *Український часопис конституційного права*. 2023. № 2. С. 39-50.
3. Гришина Н.М., Бігарі М.І. Державна мовна політика в Україні: зміст та підходи до реалізації. *Ефективність державного управління*. 2019. Вип. 4 (61). Ч. 1. DOI: <https://doi.org/10.33990/2070-4011.61.2019.198502>.
4. Белей Л.Л. Мовний маркетинг як інструмент мовної політики. *Мовознавство*. 2015. № 5. С. 3-12.
5. Лопушинський І.П. Державна мовна політика в Україні: сучасні реалії та перспективи. *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Сер.: *Державне управління*. 2012. Т. 194, вип. 182. С. 20-25. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdu_2012_194_182_5.

6. Шумицька Г. Феномен мовної політики в українській соціолінгвістичній традиції: підходи до його аналізу в регіональному вимірі. DOI: <https://doi.org/10.11649/sfps.2679>.
7. Куц Ю., Сергєєва О. Сучасна державна мовна політика України: європейський вимір. *Evropsky politicky a pravni diskurz*. 2029. № 6. URL : <https://eppd13.cz/wp-content/uploads/2019/2019-6-6/15.pdf>.
8. Сергєєва О.Ю. Державна мовна політика в Україні: європейський контекст : автореф. дис... к. н. з держ. упр. : 25.00.01. Харків, 2011. 19 с.
9. Мовне законодавство. Енциклопедія сучасної України / Панич І., Іщенко О. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2019. URL : <https://esu.com.ua/article-68169>.
10. Рішення Конституційного Суду України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України № 10-рп/99 від 14.12.1999 р. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>.
11. Про забезпечення функціонування української мови як державної. Закон України. *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2019. № 21. Ст. 81. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#text>.

Tarasenko O. The factor of language policy in democratic state-building in Ukraine

The article analyzes the place of language policy in the system of democratic state-building in Ukraine, taking into account the legal foundations of the status of the Ukrainian language as a state language and the prospects for integration into the European democratic space. The views of scientists on the essence of language policy, the status of the state language, and the functional development of the Ukrainian language are clarified. The main provisions of the language legislation of Ukraine regarding the support and protection of the state language in the conditions of the current threat from revanchists, including the open terrorist aggression of the Russian Federation as a former empire, in which the Ukrainian national language, like the entire Ukrainian nation, were subjected to oppression aimed at complete assimilation into a single imperial culture and people with a Russian dominant and language, are considered. It is noted that to restore the functional completeness of the Ukrainian language, not only legislative declarations are needed, but also imperative measures for their implementation, and therefore language policy, which is characterized by planning, construction, marketing, management, regulation, should be practically aimed at raising the status of the Ukrainian language among all citizens of Ukraine as a democratic state.

It is concluded that the state language policy should be oriented towards the integration of the unitary Ukrainian state into the European cultural space, and one of the factors for this is the state Ukrainian language as the national language of the titular nation, which should function at all levels of the state and society. In such conditions, this language is a factor in the consolidation of society and civic identity. For its full implementation, imperative methods are needed that will influence Ukrainian society. In this sense, the 2019 Law is a state act that specifies the protection of the Ukrainian language, establishes its public functioning in various spheres of life in accordance with the nature of the unitary state of Ukraine in the context of European integration.

Key words: state language policy, European integration, state language, Ukrainian language, functional development, European space, language legislation, European cultural space.